

"JAHONSHO" DOSTONI TILIDA STILISTIK FIGURALARNING QO'LLANILISHI

Azamat Abdiev

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Timur Sadatdinov

Nukus davlat pedagogika instituti magistranti.

elek.poch timursadatdinov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23349197>

Annotatsiya. Maqolada qoraqalpoq xalq dostoni "Jahonsho"da qo'llanilgan tilning obrazlilik uchun xizmat qiladigan stilistik figuralar o'rganilgan. Asosan dostonidan olingan misollarda inversiya, anafora, kakafoniya, epifora hodisalari va ritorik so'roqlar ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: lingvistika, lingvofolkloristika, stilistika, leksika, semantika.

Qoraqalpoq tilining badiiy vositalari ichida tilning obrazlilik uchun xizmat qiladigan stilistik figuralar alohida o'ringa ega sanaladi.

Ayniqsa xalq og'zaki ijodining tilida stilistik figuralarning qo'llanilishini o'rganish orqali leksik-semantik va stilistik xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin.

Qoraqalpoq xalq dostoni "Jahonsho" ham ana shunday til xususiyatlari bilan ajralib turadigan dostonlarimizdan biri.

Jahoncha dostoni 1956-yili Qurbonboy jirov Tojiboyevdan yozuvchi M.Seytniyazov tomonidan yozib olingan. [3.5].

Biz bu ilmiy maqolamizda "Jahonsho" dostonida tilning obrazlilikini oshirishda ishlatiladigan stilistik figuralarning qo'llanilishini ko'rib chiqamiz.

Inversiya hodisasi - gapga alohida badiiylik (ekspressivlik) berish maqsadida gap bo'laklarining to'g'ri o'rin tartibining o'zgartirilib, qandaydir bir bo'lakning o'rin almashib kelishi. [2.82].

Ilmiy maqolamizning o'rganish obyekti asosi hisoblangan "Jahonsho" dostonida bu hodisani uchratishimiz mumkin.

Masalan:

O'qish ekan bitishi qiyin dard.

O'qiyman deb mening bolam qildi shart,

Senga qo'shdim, olib borsang bolamni,

Aytaman ko'ngildan senga rahmat. (18-bet)

Bizning elni so'z qiladi bir necha,

Xalq ichida g'azablandim o'lguncha,

Yodimga tushganda bo'ladi zindon,

Kelarmikin, kelasmikin Jahonshoh? (21)

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turganidek folklor asarlarida gap bo'laklarining o'rin tartibini almashtirib qo'llash orqali so'zning ta'sirchanlik kuchini oshirishga bo'ladi. Bunda aniqlovchi so'zlar odatdagidek gapning oxirida emas, balki gapning boshida va o'rtasida qo'llanilgan. Shular orqali so'zning emotsional-ekspressiv ta'siri kuchaygan.

Anafora-gapning boshida bir xil soʻzlarning yoki sintaktik konstruksiyalarning takrorlanib kelishi-anafora hodisasi hisoblanadi. [1.157] "Jahonsho" dostonida anafora hodisasiga koʻzimiz tushadi.

Masalan:

Oʻn bir yigit oʻngida,
Oʻn bir yigit chapda,
Ulugʻ boyning toʻyiga, (10-bet)
Qilaman uni ilmxon,
Qilaman uni bilimdon,
Qilaman uni savodxon, (14-bet)
Boʻldi endi ilmxon,
Boʻldi endi savodxon, (15-bet)
Ham bir sozchi boʻladi,
Ham bir botir boʻladi, (19-bet)
Uch soat oʻqiydi,
Uch soat xat yozadi,
Uch soat dam olib,
Uch soat musiqa chaldi.
Uch soat kurash tutadi,
Uch soat miltiq otadi,
Shuning bilan bu yerda,
Kecha-kunduz oʻtadi. (20-bet)

Bu misollarda soʻz birikmalari takrorlanib, takrorlanib qoʻllangan. Quyidagi misollarda esa sheʼr satrining boshida bir xil soʻzlar takrorlanib kelishini koʻramiz:

Koʻp kun oʻtdi oradan,
Koʻp oy oʻtdi oradan,
Oʻqishiga qiziqib,
Kelmaydi endi maktabdan (12-bet),
Yaxshi ilm olsin deb,
Yaxshi bilim bilsin deb (12-bet),
Bir koʻchada borsa,
Bir eshikning ustida,
Yozilgan xatni koʻradi, (14-bet)
Oʻqishga qilganni bolam tavakkal,
Och boʻlasan deb menga etma qaygʻu-zor,
Och boʻlganda toʻydirmagil sen meni,
Bu soʻzni aytadi zolim dushmanlar. (17-bet)

Bu soʻzlarning ayniqsa sheʼriy qatorlarda gapning boshida takrorlanib kelishi soʻzning taʼsirli kuchini oshiradi.

Kakafoniya hodisasi - She'riy asarlarda she'r qatorlarida qo'shni joylashgan so'zlarning birinchi tovushlarining bir xil bo'lib kelishi kakafoniya hodisasi hisoblanadi.[1.159].

Kakafoniya hodisasi "Jahansha" dostonida ham uchrab, uni quyidagi misollar orqali ko'rib chiqamiz.

Yig'layverma, yolg'iz qo'zim, zor-zor,
Yigit qilar har qisimga tavakkal,
Bitiray ko'nglingdagi muroding,
Yo'llaringga sarf etayin dunyo-mol. (17-bet)
Bolasini otga mindirib,
Bolasi bilan qo'shilib,
Bu ham mindi bir otga, (17-bet)
Borayotganda Jahonshoh,
Bir uylarning oldida
Bir taxtani ko'radi, (19-bet)
Bu o'qishning o'qishiga,
Bir ming tilla beradi,
Bir yilda olim bo'ladi, (19-bet)
Ko'krak kerib,
Ko'rdi deydi rohatni. (20-bet)

Epifora - gapning oxirida bir xil so'zlar yoki so'z birikmalarining takrorlanishidan tashkil topgan figura. [2.84].

"Jahonsho" dostonining lug'at tarkibida gapning oxirida bir xil so'zlarning takrorlanib kelishini, ya'ni epifora hodisasini ko'rishimiz mumkin.

Masalan:
Ko'p kun **o'tdi oradan**,
Ko'p oy **o'tdi oradan**,
O'qishiga qiziqib,
Kelmaydi endi maktabdan (12-bet),
Yaxshi ilm olsun **deb**,
Yaxshi bilim bilsin **deb** (12-bet),
Ey, og'ajon, og'ajon,
Menda bor edi **olti nor**,
Senda bor edi **olti nor**, (12-bet),
"Bu uyga qanday keldim?" **deb**,
"Buni kimlar berdi" **deb**,
"Kimlar boshlab keldi" **deb**,
Quvonganidan Jahonshoh,
Qattiq yig'lab yubordi. (14-bet)
Ichkariga kiradi,
Devonlari **bor edi**,

Kotiblari **bor edi**, (15-bet)
Aslo to'g'ri kelmadi.
Uloq o'ynash **deganga**,
Ot chopishma **deganga**, (16-bet)
Borib endi baland tog'dan oshdingmi?
Bir murdani bir murdaga qo'shdingmi?
O'ksib-o'ksib sen yig'laysan, jon qo'zim, (16-bet)
Yana aytar senga endi so'zim **bor**,
Bu shaharda yetmish turli ilm **bor**, (18-bet).
Va bir sozchi **bo'ladi**,
Har bir botir **bo'ladi**, (19-bet)
Otasini bola **quchoqlab**,
Bolasini ona **quchoqlab**,
Omon-eson qovushdi, (20-bet)
Beshdan **yigit ergashadi**,
Undan **yigit ergashadi**, (23-bet)

Bu misollardagi "o'tdi oradan," "bo'ladi," "deganga," "yigit ergashadi" so'zlari she'riy qatorlarning oxirida kelib epiforaga misol bo'ladi. Demak bu dostonning tilining obrazli darajasini oshirish bilan birga alohida ma'no ham berib turganini aniq ko'rishimiz mumkin.

Jonlantirish - jonlantirish orqali jonsiz predmet va mavhum tushunchalar odamlarga xos xususiyatlarga, belgilarga ega bo'ladi. [2.81]. "Jahonsho" dostonining lug'at tarkibida bizni o'rab turgan obyektiv olamdagi jonsiz narsa va hodisalarni jonli mavjudot sifatida tasvirlash, hayvonlarga til berib ularni odamday qilib gapirtirish - jonlantirish hodisasi ham uchraydi.

Masalan:

Olma, anorlar pishgan,
Darslaridan tushgan,

To'ti bilan kakliklar,

Qahqaha urib kulishgan, (43-bet)

Bu misolda qushlarga til bitishi va odamga o'xshab kulish hislarini ifodalab turganini ko'ramiz.

Ritorik savol - faqat javob olish uchun emas, balki faqat aytiladigan fikrga tinglovchining e'tiborini qaratish uchun qo'yilgan savol.

"Jahoncho" dostonida emotsional ta'sirni kuchaytirish maqsadida qo'llanilgan ritorik savollar ham diqqatimizni tortadi.

Masalan:

Yodimga tushganda bo'ladi zindon,

Kelarmikin, kelasmikin Jahonshoh? (21)

Ko'zimning ravshani, jonim Jahoncha,

Qay yerlarda qoldi sening suyaging? (21)

Ko'rsam endi tarqar edi qumorim,

Bu dunyoda, voh, bormiding farzandim?! (21)

Bu satrlarda javob talab etilmaydigan, ya'ni ritorik so'roqqa misol bo'la oladigan satrlarni ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy maqolamizda "Jahoncha" dostoni tilining emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytirishda salmoqli hissa qo'sha oladigan stilistik figuralarning qo'llanilishini ko'rib chiqdik. Misollar keltirib, shu orqali tahlil qildik.

Dostonlar tilini o'rganish va uni hayotda qo'llashimiz tilimiz rivojida, ayniqsa, insonning tafakkurini, fikrlash darajasini kengaytirib, gaplarni aniq, chiroyli va ma'noli yetkazib borishda juda muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdinazimov Sh. Lingvofolkloristika. - Toshkent: Sano-standart, 2018. – 183 b.
2. Bekberganov A. "Qoraqalpoq tilining stilistikasi" Nukus "Qoraqalpog'iston," 1990. - 88 b.
3. Qoraqalpoq folklori. 100 jildlik. (47-jild). - Nukus: Fan, 2012. - 439 b.